

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՑ, «ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՅՈՒՍՏԻՆԻԱՆՈՍԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ: ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԸՍՏ ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԻ» (ՌՈՒՍ ԹԱՐԳՄ. Ա. Թ. ԽՈՆԴԿԱՐԵԱՆ ԵՒ Է. Հ. ԽՈՆԴԿԱՐԵԱՆ). — «ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԻՒՆ, ԵՐԵՒԱՆ, 1987 թ. (639 էջ).

1987 թ. Երեւանում առաջին անգամ հայերէն թարգմանութեամբ լոյս է ընծայուում անուանի գիտնական Ն. Աղոնցի «Հայաստանը Յուստինիանոսի դարաշրջանում» մենագրութիւնը, որն իր ամբողջութեամբ հայ պատմագրութեան մէջ տակաւին պահպանում է իր գիտական արժէքը:

Հարուստ է Ն. Աղոնցի պատմագիտական ժառանգութիւնը:

Լայն են բազմաժանտակ պատմաբանի՝ իրբեւ հայագէտի, բիւզանդագէտի ստեղծագործական սահմանները՝ Հայաստանի հնագոյն, վաղ միջնադարի պատմութիւն եւ միջնադարեան գրականութիւն, Հայ-Բիւզանդական յարաբերութիւններ, հայ գիւղացիութեան պատմութիւն:

Ն. Աղոնցի վերոյիշեալ աշխատութիւնը իր գիտական արժէքով երկարակեաց է:

Ուսումնասիրութեան արժէքները ակնյայտ են:

Օգտագործուած նիւթերի նկատմամբ դրսեւորուել է հեղինակի պատմա-քննական մօտեցումը եւ եզրակացութիւնների ինքնուրոյնութիւնը: Եզրակացութիւններ, որոնք մինչեւ հիմա պահպանում են իրենց թարմութիւնը հայ պատմագրութեան մէջ:

Պատմա-քաղաքական երեւոյթները եւ իրադարձութիւնները ներկայացուած են խոր գիտական դատողութիւններով եւ եզրայանգումներով:

ՀՍՍՀ Գ. Ա. Ակադեմիկոս Գ. Խ. Սարգսեանը վերոյիշեալ մենագրութիւնը «Երբեք» համարում է Ն. Աղոնցի «Գլուխ գործոցը»:

Լայն է աշխատութեան բովանդակութիւնը: Այն ունի երեք գլխաւոր բաժիններ եւ նախարան:

Հրատարակուած աշխատութեան վերջում կցուած է մենագրութեանը նուիրուած ՀՍՍՀ Գ. Ա. Ակադեմիկոս Գ. Խ. Սարգսեանի տեսութիւնը՝ «Նիկողայոս Աղոնցի գլուխգործոցը» խորագրով:

Գրքի առաջին բաժինը, որը կոչուում է «Արեւմտեան Հայաստան», նուիրուած է Հռոմէական տիրապետութեան տակ անցած հայ-

կական տարածքների մանրակրկիտ ուսումնասիրութեանը՝ «սկսած 387թ. բաժանումից»:

Այս ծաւալուն բաժնում, Ադոնցը հետազօտել է Հոռոմէական կայսրութեան միացած այդ տարածքի երեք առանձին մասերը՝ Մոփքը, Ներքին Հայքը (*Armenia interior*) եւ Փոքր Հայքը (*Armenia minor*):

Այս նոյն բաժնի մէջ Ադոնց մի առանձին գլուխ է նուիրել Յուստինիանոս Կայսրի (527-565 թ.թ.) կայսրութեան ենթակայ Հայաստանում իրականացրած բարենորոգումների մասին:

Հեղինակը այստեղ մանրազնին լուսարանում է այդ բարենորոգումների պատճառները, էութիւ՞ը եւ նրանց գնազան հետեւանքներն ու նշանակութիւնը Հայաստանի համար:

Գիտական մեծ արժէք է ներկայացնում այս բաժնի 7րդ գլուխը, որը վերնագրուած է «Հայաստանի քաղաքացիական վերակազմութիւնը»:

536 թ. հրապարակուած քաղաքացիական վերակազմութեան օրէնսդրութեամբ, Բիւզանդիային ենթակայ Հայաստանի հողերը ենթարկուեցին վերակազմութեան: Կազմուեց չորս նոր վարչական միաւոր՝ Առաջին Հայք, Երկրորդ Հայք, Երրորդ Հայք, Չորրորդ Հայք:

Այստեղ շահեկանն այն է, որ գիտնականը ճշգրտում է այդ վերոյիշեալ չորս վարչական միաւորների սահմանները:

Ադոնցի «Հայաստանը Յուստինիանոսի դարաշրջանում» մենագրութեան երկրորդ դրուագը նուիրուած է «Արեւելեան Հայաստան»-ին, որի տակ հեղինակը նկատի ունի 387 թ. բաժանումից յետոյ Սասանեան Պարսկաստանին անցած Հայաստանի տարածքային մասը:

Առանձին հետաքրքրութիւն է ներկայացնում մենագրութեան այս բաժնի «Նախարարութիւնների քանակական վերլուծութիւնը» ենթաբաժինը, ուր հեղինակը, հարուստ նիւթերի օգտագործմամբ, պատմագրական արժէքաւոր տեղեկութիւններ է տալիս վաղ միջնադարում գոյութիւն ունեցած հայ նախարարութիւնների քանակի եւ անուանական կազմի մասին:

Գիտական լուրջ արժէք է ներկայացնում այս բաժնի «Նախարարութիւնների տերիտորիալ վերլուծութիւնը» խորագիրը կրող ենթաբաժինը:

Արժէքաւորը հեղինակի այն ընդգծումն է, որ «Հայոց աշխարհը իր սահմաններով, ուր գործում էր նախարարական վարչակարգը, ներկայացնում էր ինքնուրոյն հողային միաւորների, իշխանական առանձին տիրոյթների մի ամբողջ ցանց» (էջ 331):

Ներկայացնելով նախարարութիւնը որպէս հողային միաւոր, պատմաբանը տալիս է նախարարութիւնների զարգացման ընթացքը եւ նրանց տեղադրութիւնը:

Ուշագրաւ է նաեւ մենագրութեան այս մասի վերջին գլուխը «Նախարարութիւնը եւ հոգեւոր իշխանութիւնը» վերնագրով, որտեղ հեղինակը լուսաբանում է հայ եկեղեցու ծագման, ընկերային, քաղաքական դերի եւ նշանակութեան հարցերը:

Գրքի վերջին դրուագը կրում է «Նախարարութեան ծագումը» խորագիրը:

Այս մասում Ն. Աղոնցը մեկնաբանում է հայ ժողովրդի ծագման եւ կազմաւորման հարցը:

Այստեղ գնահատելին այն է, որ մեծանուն գիտնականը, երբ տակաւին գիտական ասպարէզի վրայ չէին այս հարցի հետ առնչուող սեպագիր՝ խեթական, ասորական եւ ուրարտական արձանագրութիւնների հարուստ փաստական նիւթերը, եկաւ այն եզրայանգման, որ հայ ժողովուրդը կազմաւորուել է հայկական լեռնաշխարհում, այսինքն, այն տարածքում ուր հետագային իր դարաւոր պատմութիւնը կերտեց այդ հանճարեղ ժողովուրդը: Ուսումնասիրութիւնում «գիտական վերլուծութեան ենթակուած են հայկական աւատատիրութեան, հայ գիւղացիութեան հարցերը»:

Այսպիսով, Ն. Աղոնցի մենագրութիւնը վկայելով պատմագէտի վաստակի մասին, ճանաչողական արժէք է ներկայացնում եւ ծանրակշիռ մի ներդրում է հայ պատմագիտութեան մէջ:

Ա. Հ. ԹՈՓԱԼԵԱՆ